

Взаємодія філософії та методології науки: роль емпіричного і теоретичного пізнання у процесі здобування студентами вищої освіти

Л. В. Кравчук¹, В. Й. Кульчицький², Т. Б. Кадобний³, С. В. Кухарчук⁴

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2025	Освіта	793.322(477):316.75

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17966074>

Анотація. У статті досліджено шляхи взаємодії філософії, методології і науки. Підкреслено, що така комунікація набуває особливої актуальності на сучасному етапі інтелектуальної історії людства. Наголошено, що філософія очистилася від примусової ідеологічної функції, що стимулювало її евристичний і методологічний потенціали. Це дало їй, як найзагальнішій формі самопізнання культури і цивілізації, не лише виробляти загальні світоглядні принципи, а й здійснювати раціональне осмислення основ будь-якого свідомого ставлення до дійсності (пізнавального, ціннісного, етичного й естетичного). Доведено, що філософська рефлексія здійснюється на двох рівнях: на рівні визначення змісту знання в різних формах культури, мови і науки (філософія науки); на рівні актів і процесів мислення, виявлення логічних основ та методів утворення категорійного апарату (методологія науки). Акумуляовано увагу на основних методах філософської рефлексії, якими виступають критично-аналітичний підхід, порівняння, визначення, експлікація (виявлення прихованих основ, передумов і цінностей, що є особливо важливими для окремих наукових дисциплін, рефлексивна діяльність яких часто має стихійно-інтуїтивний характер чи спирається на спеціальні методи); Зазначено, що можливості окремих дисциплін і наукового дослідження взагалі розширюються на основі використання результатів філософської теоретичної діяльності (аналіз граничних основ, принципів, орієнтація на критично-рефлексивний підхід до змісту знання, до форм духовного життя та універсалій культури). Здатність філософії створювати нові поняття і категорії, наділяє її специфічною прогностичною функцією, завдяки чому філософія готує для спеціальних наук попередню програму формування їх майбутнього понятійного апарату і напрямків наукового пошуку. Доведено, що методологія науки, як форма самосвідомості, вивчає співвідношення знання і діяльності, структури й організації, способів отримання та обґрунтування

¹ доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки вищої школи і суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (м. Тернопіль, Україна), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0805-6709>

² доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки вищої школи і суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (м. Тернопіль, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-5863-3204>

³ кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи і суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (м. Тернопіль, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-9150-2051>

⁴ студентка III курсу Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (м. Тернопіль, Україна), <https://orcid.org/0009-0000-0320-9262>

знань, а її особливості ґрунтується на загальнофілософських принципах і законах, історично виникла і розвивається на основі гносеології та епістемології, постійно поглиблює свої зв'язки з історією і соціологією науки, соціальною психологією і культурологією, із семантикою та семіотикою, з філософськими вченнями про мову. Наголошено на основні функції методології науки, якими є вивчення передумов і умов пізнавальної діяльності, забезпечення усвідомленого вибору напрямків наукового пошуку тощо.

Моніторинг прогресу і зворотний зв'язок. У сучасному освітньому просторі об'єми і потоки інформації є надзвичайно масштабними, які наповняють як онлайн, так і офлайн-індивідуальні та інші форми навчання. Під час освітнього процесу студенти значний проміжок часу приділяють для самостійної роботи. Опрацьовуючи зі студентами практичні заняття, викладач не тільки співпрацює з молодими людьми, але й відстежує навички, вміння, якість знань у здобувачів вищої освіти. Він також і відмічає сильні й професійні сторони їхньої діяльності, чітко та своєчасно констатує помилки і недоопрацювання студентів, якими методами вони користуються засвоюючи програмний матеріал, і на якому рівні в цілому відбувається процес пізнання. Саме така форма роботи сприяє об'єктивному оцінюванню, регулює зворотний зв'язок, своєчасну підказку, пораду у виборі наукових підходів у своїй світній роботі, розвиваючи та поєднуючи емпіричне і теоретичне мислення. Такий вид практичної діяльності дозволяє не лише відстежувати досягнення студентів у засвоєні знань, але й коригувати навчальний процес. У разі необхідності, налаштувати молодь на науковий стиль роботи в навчанні, допомогти їм засвоїти основні методи та підходи наукової роботи, що буде необхідним для продовження навчання в магістратурі, аспірантурі.

Ключові слова: філософія; наука; вища освіта; методологія; емпіричний; теоретичний; пізнання; змішана форма навчання; суспільство.

Interaction between philosophy and methodology of science: the role of empirical and theoretical knowledge in the process of acquiring higher education by students

Abstract. The proposed article explores the ways of interaction between philosophy, methodology and science. It is emphasized that such communication is gaining particular relevance at the present stage of the intellectual history of mankind. It is emphasized that philosophy has been cleansed of the forced ideological function, which stimulated its heuristic and methodological potentials. This allowed it, as the most general form of self-knowledge of culture and civilization, not only to develop general worldview principles, but also to carry out a rational understanding of the foundations of any conscious attitude to reality (cognitive, value, ethical and aesthetic). It is proved that philosophical reflection is carried out at two levels: at the level of determining the content of knowledge in various forms of culture, language and science (philosophy of science); at the level of acts and processes of thinking, identifying logical foundations and methods for forming a categorical apparatus (methodology of science). Attention is paid to the main methods of philosophical reflection, which are a critical-analytical approach, comparison, definition, explication (revealing hidden foundations, premises and values, which are especially important for individual scientific disciplines, the reflective activity of which often has a spontaneous-intuitive character or is based on special methods); It is noted that the possibilities of individual disciplines and scientific research in general are expanded based on the use of the results of philosophical theoretical activity (analysis of the boundary foundations, principles, orientation on a critical-reflective approach to the content of knowledge, to forms of spiritual life and universals of culture). The ability of philosophy to create new concepts and categories gives it a specific prognostic function, thanks to which philosophy prepares for special sciences a preliminary program for the formation of their

future conceptual apparatus and directions of scientific research. It is proven that the methodology of science, as a form of self-consciousness, studies the relationship between knowledge and activity, structure and organization, methods of obtaining and substantiating knowledge, and its features are based on general philosophical principles and laws, historically arose and develops on the basis of epistemology and epistemology, constantly deepens its connections with the history and sociology of science, social psychology and cultural studies, with semantics and semiotics, with philosophical teachings about language. The main functions of the methodology of science are emphasized, which are the study of the prerequisites and conditions of cognitive activity, ensuring a conscious choice of directions of scientific research, etc.

Progress monitoring and feedback. In the modern educational space, the volumes and flows of information are extremely large, filling both online and offline individual and other forms of learning. During the educational process, students devote a significant amount of time to independent work. When working on practical classes with students, the teacher not only collaborates with young people, but also monitors the skills, abilities, and quality of knowledge of higher education applicants. He also notes the strengths and professional aspects of their activities, clearly and timely states the mistakes and shortcomings of students, what methods they use to master the program material, and at what level the learning process as a whole takes place. It is this form of work that contributes to objective assessment, regulates feedback, timely prompts, and advice in choosing scientific approaches in their educational work, developing and combining empirical and theoretical thinking. This type of practical activity allows not only to track students' achievements in acquired knowledge, but also to adjust the educational process. If necessary, to adjust young people to a scientific style of work in education, to help them master the basic methods and approaches of scientific work, which will be necessary for continuing their studies in the master's and postgraduate programs.

Keywords: philosophy; science; higher education; methodology; empirical; theoretical; cognition; blended learning; society.

Вступ

Постановка проблеми. Розкрити роль і значимість філософії та методології науки в процесі здобування вищої освіти, збагачені світоглядних цінностей молоді людини та виокремленні емпіричного, теоретичного методів у процесі пізнання. Наголосити на їх функції і ролі у розвитку інтелектуальних здібностей та можливостей людини, акумулюючи увагу на доцільності застосування наукових принципів у процесі здобування вищої освіти. Встановлено, що пізнання – це цілеспрямована діяльність людини з отримання, переробки, зберігання, поширення та застосування інформації про свою обрану майбутню професію. По суті, пізнання – це взаємодія суб'єкта з об'єктом із метою здобуття істинного знання про дійсність для розробки ефективних програм і моделей діяльності з освоєння світу в інтересах і для потреб суб'єкта (людини) [1, с. 199]. На нашу думку, важливим чинником у процесі здобування вищої освіти виступає інформація, яку сприймають з усіх джерел студенти. І тут важливо озброїтись інструментарієм, який дозволяє вибирати найголовніше, так як інформація – це сукупність даних про кількісні й якісні характеристики об'єкта і знання, які сприймаються суб'єктом пізнавального процесу з наступним їх усвідомленням, переробкою і застосуванням, а також ми наголошуємо, що ця інформація є основою знання, яка є наслідком взаємодії суб'єкта з об'єктом – форма духовного засвоєння результатів інформаційно-пізнавального процесу, з визначенням та усвідомленням їх істинності. В цілому, увесь навчально-розвиваючий процес пізнання можна трактувати за такою схемою (суб'єкт – об'єкт – знання).

У кінцевому результаті – від успішного засвоєння науково-пізнавального механізму в процесі теоретичних і практичних занять здобувачів вищої освіти залежатиме їх професійно-фахова діяльність на швидшому і якіснішому утвердженні як спеціаліста певного рівня. Швидкоплинність подій, сучасні наукові досягнення активізують суспільство, стимулюють його перебувати в постійному русі на шляху до вдосконалення. Студенська молодь усвідомлює ритм часу і потребу концентрації постійної уваги до наукового пізнання, так як наукове пізнання є одним із найважливіших, найавторитетніших та результативніших. У перспективі – це правильно вибудовує розуміння духовних і матеріальних цінностей, розкриває науковосвітоглядні принципи буття, розвиває життєтворящі можливості людини. В цілому наукове пізнання постає як усвідомлене та свідомо організоване, тобто як знання про те, як продукувати, нагромаджувати та поліпшувати знання [2, с. 343]. Здобувачі вищої освіти, адаптуючись до викликів сьогодення, відчують потребу в осягненні величезної наукової бази, що напрацювало людство, в нових інструментах, освітніх програмах, методиках та методах власного вдосконалення та розвитку. З метою покращення якості навчально-освітнього процесу, формування ширшого і багатограннішого світогляду в молодих людей, застосування філософсько-наукових методів емпіричного і теоретичного пізнання є особливо важливим в роботі зі студентством, а також домінуючим фактором у сприйнятті теорії [3, с. 53].

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження науковців освітнього простору, медичної галузі, фізико-математичного напрямку чи фінансово-бухгалтерської сфери особливо концентрують увагу на значимості й важливості емпіричного і теоретичного методів пізнання, їх впливі на подальший розвиток та формування інтелектуальних здібностей та духовно-культурних цінностей молодої людини. Сьогоднішні численні публікації дослідників щодо значимості та перспективи зазначених методів пізнання підкреслюють зростаючий науковий інтерес до окресленої проблематики. Зокрема, привертає увагу стаття В. Т. Кирильчука «Проблема емпіричного і теоретичного знання в науковому» // Наукові записки. – 2010. – № 14, Ч. 1, у якій автор розкриває сутність і взаємозв'язок емпіричного і теоретичного знання в науковому пізнанні. Подібну точку зору висвітлює у своїй статті автор П. В. Скотний «Економічне знання в парадигмі емпіричного і теоретичного рівнів пізнання» // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21. Більш глибоко і всебічно приділяється увага основним знанням, структурі емпіричного і теоретичного взаємозв'язку чуттєвого та раціонального, проблемам істини у сучасній науці в праці О. М. Рубанець «Філософські проблеми наукового пізнання». – Суми, 2013. – 228 с. Привертає увагу робота сучасного формату Ковтун Наталії, зокрема її «Практикум для вивчення освітньої компоненти «Епістемологія та методологія наукового пізнання» для підготовки здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти галузі знань В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки спеціальності В10 Філософія», складений для реалізації освітньо-наукової програми «Соціальна філософія та філософія історії». У межах курсу розкривається генеза та тенденції розвитку наукового пізнання, етапи та ідеали, форми, методи, принципи та ціннісні настанови процесу наукового пізнання. Ключові завдання освітньої компоненти «Епістемологія та методологія наукового пізнання» скеровується забезпечити теоретичний та практичний рівні готовності аспіранта до проведення наукових досліджень на основі вивчення принципів, рівнів, форм та методів науково-дослідницької діяльності, що, у свою чергу, базується на знаннях про загальні закони розвитку як світу, так і процесу пізнавальної активності суб'єкта; сформувати у здобувачів освіти ключові етичні принципи проведення наукових досліджень, які базуються на засадах гуманізму, біофільності та толерантності. Питанням якості засвоєння знань піднімає автор С. О Ганеба у статті «Природна знань у «суспільстві знань»: концептуальні адреси і освітні імплікації» // Гілея. – К., 2015. – Вип. 99, № 8. – С.

268–289, в якій наголошено, що сучасна технологічна цивілізація вносить суттєві корективи у природу знань. Пріоритетним у реаліях суспільного життя є не фактичність самих знань, а режим їх існування. Знання розглядаються як відкритий загальнодоступний, мобільний ресурс, який має кумулятивний відносний характер.

Аналогічне питання про роль і значимість освіти піднімає авторка О. О. Чубарева у своїй статті «Освіта» як чинник підвищення ролі естетичного в аксіологічному полі сучасних студентів» // Гілея. – К., 2016. – Вип. 107, № 4. – С. 322–327, яка фокусує увагу на естетично-аксіологічному вимірі освітньої підготовки студентської молоді з огляду на те, що в трансформаційному українському суспільстві сформований особливий запит на спеціалістів, які володітимуть не лише високим професійно-компетентнісним рівнем, але й розвиненими громадськими, соціально-політичним, активницькими-учасницькими цінностями, орієнтирами та творчо-естетичним налаштуванням.

Цікавою є думка дослідниці Н. М. Бойченко у публікації під назвою «Філософія освіти як аксіологія» // Гілея. – К., 2015. – Вип. 99, № 8. – С. 346 – 351, де зосереджено увагу на перевагах і недоліках, які значущі, передусім, для освітнього процесу. З одного боку, суб'єктива переконаність у власній правоті, яку педагог або студент ототожнюють зі знанням власних цінностей, має амбівалентний характер. Така переконаність надає цілеспрямованості у досягненні мети, що ж позитивним моментом останнього процесу, однак з іншого боку, така переконаність, як правило, має своїм джерелом, а ще частіше – своїми наслідками некритично самовпевненість і гіперкритичну налаштованість щодо відмінних точок зору тощо.

У процесі теоретичної і практичної роботи відбувається формування світогляду та людинотворящих цінностей у свідомості молодої людини. Сучасний навчально-освітній простір покликаний формувати молоду людину з високими духовно-моральними стандартами, сконцентруватися на покращенні й вдосконаленні морально-етичної природи людини.

Мета статті: привернути увагу не тільки до складності структури емпіричного і теоретичного рівнів наукового знання, а також скерувати навчально-освітню діяльність для розробки ефективних програм і моделей діяльності з освоєння світу в інтересах і для потреб людини, глибше засвоїти сутність та закономірності гносеології [4, с. 211]. Допомогти студентам спрямувати всю свою інтелектуальну і практичну роботу на успішне засвоєння програмного матеріалу передбаченого для засвоєння відповідного курсу дисциплін.

Завдання статті: запропонувати можливі шляхи покращення науково-педагогічної діяльності між об'єктом і суб'єктом, що є формою духовно-інтелектуального засвоєння результатів інформаційно-пізнавального навчально-освітнього процесу з визначенням та усвідомленням їх істинності. Глибше розкрити роль науки, емпіричного і теоретичного пізнання в цілому, їх вплив на формування та розвиток духовних цінностей у суспільстві й у збереженні людинобуття в цілому.

Результати

Четверта науково-технічна революція, яка продовжує заповняти усі сфери суспільного життя (нове відчиняє двері не стукаючи) [5, с. 9], вимагає і потребує швидкого і гнучкого мислення, не лінійного розвитку та навчання молоді. Особливе і важливе місце відводиться філософсько-науковим методам пізнання. Сьогодні філософія вивільнилася від примусової ідеологічної функції, що стимулювало її евристичний і методологічний потенціали. Вона – наука наук, розширює культурний простір, мотивує культурність (систематизація наявної інформації, знань) [6, с. 53], і як найзагальніша форма самопізнання культури та цивілізації не лише виробляє загальні світоглядні принципи, а й здійснює раціональне осмислення основ будь-якого свідомого

ставлення до дійсності (пізнавального, ціннісного, етичного й естетичного); і особливо варто відзначити, що філософія базується на досвіді всесвітньої історичної практики людства, на культурних універсалиях, соціально-гуманітарних цінностях у цілому.

Філософська рефлексія – дослідження самого пізнання [7, с. 440] здійснюється на двох рівнях: на визначення змісту знання в різних формах культури, мови і науки (філософія науки); на рівні актів і процесів мислення, виявлення логічних основ і методів утворення категорійного апарату (методологія науки).

Основними методами філософської рефлексії виступають критично-аналітичний підхід, порівняння, визначення, експлікація (виявлення прихованих основ, передумов і цінностей, що є особливо важливими для окремих наукових дисциплін, рефлексивна діяльність яких часто має стихійно-інтуїтивний характер чи спирається на спеціальні методи).

Можливості окремих дисциплін і наукового дослідження взагалі розширюються на основі використання результатів філософської теоретичної діяльності (аналіз граничних основ, принципів, орієнтація на критично-рефлексивний підхід до змісту знання, до форм духовного життя та універсальї культури).

Здатність філософії створювати нові поняття і категорії наділяє її специфічною прогностичною функцією, завдяки чому філософія готує для спеціальних наук попередню програму формування їх майбутнього понятійного апарату і напрямків наукового пошуку.

Основні методологічні характеристики науки як сукупності теоретичних знань і процесу виробництва істини:

- складність структури емпіричного і теоретичного рівнів наукового знання;
- багатогранність способів обґрунтування і перевірки істинності знання;
- співвіднесення результатів предметно-інструментального експерименту з висновками і наслідками мисленого експерименту.

Методологія науки, як форма самосвідомості науки, вивчає співвідношення знання і діяльності, структури й організації, способів отримання й обґрунтування знань. Її особливості:

- ґрунтується на загальнофілософських принципах і законах;
- історично виникла і розвивається на основі гносеології та епістемології;
- постійно поглиблює свої зв'язки з історією і соціологією науки, соціальною психологією та культурологією, із семантикою і семіотикою, з філософськими вченнями про мову.

Основні функції методології науки:

- вивчення передумов і умов пізнавальної діяльності;
- забезпечення усвідомленого вибору напрямів наукового пошуку;
- визначення способів вирішення критично-аналітичних проблем.

Довготривала орієнтація філософії і методології науки на ідеали природознавства суттєво сприяла розвитку понятійного апарату, уявлень про структуру, форми і методи пізнання, культуру та логіку методологічних досліджень. Водночас залишилася невирішеною низка проблем. Зокрема, значний масив знань, пов'язаних із культурою, мав дефіцит категорій і принципів теорії та методології пізнання. До такого проблемного поля належали: пізнавальні та ціннісні відношення людини до світу; духовний досвід людини в осягненні смислу життя, проблем життя і смерті, свободи та відповідальності; взаємовідносини історичних типів особи з культурою, суспільством; культурно-історичні зміни змісту і форм ментальності. Суть емпіричного рівня пізнання – пріоритет живого споглядання (чуттєвого пізнання) над раціональними елементами (поняття, судження, умовиводи, теорії, закони), яким відводиться допоміжна роль.

Об'єкт пізнання в основному відображається зі сторони доступних живому спогляданню зв'язків і проявів, які вказують на внутрішні відношення цього об'єкта. Емпіричне пізнання спрямоване безпосередньо на об'єкт (без проміжних ланок і посередників).

Специфіка наукових фактів основного змісту наукового знання і наукового дослідження: їх основною формою є емпіричні узагальнення, що здійснюються на базі максимальної кількості фактів, які розділяються на факти дійсності як окремі її прояви та факти знання, як відображення цих проявів у свідомості людини.

Теоретичний рівень пізнання, скерований на відображення явищ і процесів дійсності зі сторони їх універсальних внутрішніх зв'язків і закономірностей за допомогою раціональної обробки даних емпіричного знання (понять, суджень, умовиводів, категорій, принципів, законів). Основне завдання теоретичного пізнання, це досягнення об'єктивної істини в її конкретності та повноті змісту. Основна риса теоретичного пізнання – внутрішньонаукова рефлексія, спрямованість на самого себе, тобто дослідження самого процесу пізнання, його форм, методів, понятійного апарату, методологічного інструментарію, що забезпечується мислення.

Висновки

Основним і найважливішим завданням для здобувачів вищої освіти в ході навчально-освітнього процесу – оволодіти науковими методами та навичками під час засвоєння відповідного програмного матеріалу. Навчитись правильно і логічно мислити, що дозволить узагальнено й опосередковано відображати дійсність, вміти прогнозувати можливі наслідки діяльності. Мислення – це процес, який полягає у розкритті та розумінні зв'язків і їх відображення у системі абстракцій (понять, категорій, принципів, законів). Мислення пов'язане з мовою, студент навчений правильно мислити – зрозуміло виражає свою думку тощо. В процесі здобування вищої освіти – засвоїти таку якість як вміння прогнозувати можливі наслідки діяльності [8, с. 11]. Виробити таку життєву платформу, на якій гармонійно перепліталось індивідуальне і соціальне, запровадити такі цінності, що заохочували б змінювати буття [9, с. 15], збільшувати свої життєві можливості.

Список літератури

1. Багнюк А. Л. Філософія : навч. посіб. для коледжів, технікумів, училищ / А. Л. Багнюк. – Рівне, 1997. – Ч. 1. – 474 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – К., 2001. – 444 с.
3. Філософські обрії. – Полтава : Науково-теоретичний журнал, 2017. – 198 с.
4. Словник іншомовних слів ; за ред. О. І. Мельничука. – К., 1985. – 968 с.
5. Оріон Ярослав. Бог і релігія (основне питання) / Ярослав Оріон. – Канада, 1984. – 407 с.
6. Кравчук Л. В. Філософський словник / Л. В. Кравчук. – Тернопіль: ТНМУ, 2022. – 119 с.
7. Філософський словник. – К., 1973. – 599 с.
8. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій / В. Андрущенко, М. Михальченко. – К., 1993. – Т. 2. – 317 с.
9. Шкода В. В. Вступ до правової філософії / В. В. Шкода. – К., 1993. – 221 с.